

Mato ZOVKIĆ

KAKO SVOJIMA GOVORITI O SVETOJ KNJIZI DRUGIH BEZ KARIKIRANJA*

Sažetak

Ovo je autorovo predavanje na simpoziju "Proučavanje religije u planu i programu nastave na državnim univerzitetima 21. stoljeća" koji je organizirao Državni univerzitet Arizone, SAD, 18. i 19. ožujka 2005. u Sarajevu. U skladu s odabranom temom autor je prošao katoličke priručnike za školski vjeronauk u osnovnoj i srednjoj školi te muslimanske priručnike za djecu muslimana u osnovnoj školi. Iako kod muslimana BiH još nema službenog vjeronauka za srednjoškolce, postoji eksperimentalni priručnik Islam i svjetske religije za srednje škole dr. Džemaludina Latića (dva sveska, drugo izdanje 2000.). Nakon prvih izdanja za katoličke i muslimanske polaznike osnovnih škola, stručnjaci su pregledali kako je jednima prikazana vjera drugih te dali sugestije za ispravke u duhu dijaloga, što je uvaženo. Latić u oba izdanja svoga priručnika tvrdi da Isus jest bio Božji prorok, ali da su evanđelisti i drugi novozavjetni pisci iskvarili njegov nauk. Pisac se kritički osvrće na ponovljeno izdanje prevedene knjige M. Bucaille: Biblija, Kur'an i nauka, u kojoj autor svoju svetu knjigu proglašava znanstvenom a izruguje Bibliju, i posebno dva rodoslovlja Isusova u evanđeljima. Priređivač ponovljenog izdanja je profesor Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu koji u predgovoru optužuje nadbiskupa Puljića da je kriv za previsoki toranj na franjevačkoj crkvi u Mostaru i nerušenje križeva u Stocu i Počitelju. Uz to "neznanstvenost" Biblije potvrđuje citatima iz članaka otpalih kršćana.

Na molbu vjerskih poglavara Bosne i Hercegovine, koji su se osjećali zakonitim tumačima želja roditelja vjernikâ, uveden je od jeseni 1991. konfesionalni vjeronauk u osnovne i srednje škole ondje gdje ima dovoljno učenika i učenica muslimana, pravoslavaca i katolika da se može držati razredna nastava. S nadležnim prosvjetnim vlastima i direktorima škola dogovoreno je da plan i program nastave za ovaj predmet oblikuju religijski pedagozi nadležne vjerske zajednice, a da vjeronauk predaju kvalifici-

* Priredeno kao izlaganje na simpoziju *Proučavanje religije u planu i programu nastave na državnim univerzitetima 21. stoljeća* koji je u Sarajevu organizirao Državni Univerzitet Arizone, 18. i 19. ožujka 2005.

rane osobe koje imaju kanonsku misiju vjerskoga poglavara nadležnog za dotično područje. Takvu suglasnost izdaje reis iz Sarajeva za muslimane u svim školama u BiH, pravoslavni episkopi Bihaća, Banjaluke, Tuzle, Sarajeva i Trebinja za škole na području svojih eparhija te katolički biskupi Banjaluke, Sarajeva i Mostara na području svojih dijeceza.

Autori vjeronaučnih priručnika i vjeroučitelji svjesni su da u predmetu vjeronauka u državnim školama trebaju učenike stupnjevito uvoditi ne samo u vjeru njihove obitelji i zajednice kojoj pripadaju nego i davati informacije o vjeri drugih u školi, mjestu življenja i cijeloj državi. Zato se već analiziraju prva iskustva s toga područja. Tako je povodom usvajanja novog Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH od 30. lipnja 2003. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu održan jednodnevni kolokvij s temom *Vjerske zajednice i školski sustav u BiH*. Tri teologa (musliman, katolik, pravoslavac) govorili su o prikazivanju "drugih" u vjeronaučnim priručnicima pojedine zajednice, a jedan univerzitet-ski profesor psihologije, musliman vjernik, o percepciji "drugih" kako oni sami sebe vide uz ustrajanje u vjernosti vlastitom uvjerenju.¹ Budući da sam kršćanin i profesor egzegeze Novoga Zavjeta, zanimalo me što vjeronaučni priručnici za katolike govore o Kur'anu kao svetoj knjizi muslimana te slični priručnici za muslimane o Novome Zavjetu kao svetoj knjizi njihovih pravoslavnih i katoličkih vršnjaka i sugradana. Pogledat ćemo i karikirano prikazivanje Novoga Zavjeta u jednoj knjizi koju je izdao El-Kalem kao izdavački centar Islamske zajednice u BiH.² Dok razmišljam o potrebi prisutnosti religije u programu studija na Univerzitetu u Sarajevu, trebamo sebi postaviti i pitanje kako govoriti jedni o svetoj knjizi drugih bez karikiranja.

Kako je Kur'an prikazan polaznicima katoličkoga vjeronauka?

Prema odluci katoličkih biskupa u BiH, polaznici katoličkog vjeronauka u državnim školama uče iz priručnika koje su priredili religijski pedagozi Hrvatske biskupske konferencije i Biskupske konferencije BiH. Dakako da pojedini vjeroučitelj smije i treba obrađivati methodske jedinice vodeći računa o religijskoj sredini svojih učenica i učenika. Prema tome

¹ Sva četiri spomenuta predavanja objavljena su u časopisu *Vrhbosnensia*, VIII (1/2004) 61-107.

² Usp. A. HODŽIĆ (ur.), *Adresar - telefonski imenik Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini*, MINA, Sarajevo, bez godine, str. 20-23.

programu u petom osnovne, u okviru nastavne cjeline o Božjim tragovima u životu čovjeka i teme "Stanovnici svijeta" učenici se prvi put susreću s Kur'anom.³ U narativnom dijelu lekcije predstavljene su dvije djevojčice i dva dječaka, svi različiti po vjeri a o Saneli je rečeno da je roditelji "često podsjećaju na zapovijedi Kur'ana". Na istoj stranici otisnut je citat iz Kur'ana o pravoj pobožnosti vjernika koji zbog ljubavi prema Bogu trebaju pomagati rodacima, napuštenima, siromašnima i prosjacima. U istoj lekciji, u temi "Islam" navedeno je da Kur'an ima 114 sura ili poglavlja, da se Bog "objavio preko meleka Džebraila (andela Gabrijela)" svome poslaniku Muhamedu te da islam danas "spada, poslije kršćanstva, u najraširenije religija svijeta". Iz razgovora s jednim od sastavljača ovoga udžbenika znam da je tekst o islamu predložen muslimanskim religijskim pedagogima na dotjerivanje te da su uvažene sve primjedbe.

Priručnik za šesti razred, u okviru nastavne cjeline "Živjeti u miru i slobodi" koja se prema programu obrađuje kroz pet školskih sati⁴ donosi jedinicu "Zlo i nesreća među ljudima". U kontekstu govora o borbi velikih religija protiv zla u svijetu naveden je citat iz Kur'ana o potrebi pomaganja siromašnima te je protumačeno da je Kur'an "islamska sveta knjiga".⁵ U lekciji o Isusovoj Majci istaknuto je kako je "u Kur'anu Mariji (Merjema) dano znatno mjesto" (str. 137). U leksikonu na kraju knjige uz natuknicu "Kur'an" stoji da je to "sveta knjiga islama. Sadrži, prema učenju islama, Božju objavu. Pisan je arapskim jezikom. Dijeli se na 114 sura (poglavlja). Jezik Kur'ana postao je osnovom arapskog književnog jezika" (str. 145). Uz natuknicu "Muhamed" stoji kada je živio te: "Alahov poslanik i osnivač islama. Propovijeda monoteističku religiju čiji je glavni izvor Kur'an, a u kojoj se, prema islamu dovršava ranija objava dana Židovima i kršćanima" (str. 147).

Priručnik za sedmi razred sadrži lekciju "Svjetla i sjene Crkve u srednjem vijeku". Među tamne pothvate Crkve ubraja križarske ratove koji su "vođeni kroz dva stoljeća te često pretvarani u pljačke i okrutna krvoprolića". U tom kontekstu, uz podatak da su muslimani osvojili Jeruzalem 1071. god., stoji podatak da je islam monoteistička religija nastala u 7. st.,

³ Usp. V. RAZUM, *Ja sam put. Vjeronaučni priručnik za peti razred osnovne škole, Kršćanska sadašnjost (KS), Zagreb - Sarajevo 2003.*, str. 20-21, 28, 80. *Radna bilježnica* za učenike izdana je 2004. god. i ova jedinica obrađena je na str. 19-20. U *Ja sam put. Priručnik za vjeroučitelje*, 2004. god., ova tema obrađena na str. 45-47.

⁴ Usp. HRVATSKA BISKUPSKA KONFERENCIJA, *Program katoličkog vjeronauka u osnovnoj školi*, KS, Zagreb 2003., str. 50.

⁵ R. RAZUM, *Pozvani na slobodu. Vjeronaučni udžbenik za šesti razred osnovne škole*, KS, Zagreb - Sarajevo 2003., str. 11.

utemeljitelj je Muhamed, islamska vjera "sadržana je u Kur'anu".⁶ Novo izdanje priručnika za osmi razred još nije priređeno pa je do daljnjega u uporabi katekizam *Snagom Duha*, dvadeseto izdanje iz 1997. god. U njemu je u okviru teme "Susret s ljudima drugih vjera" na dvije stranice prikazan "Susret s muslimanima" (str. 124-125). Tu je donesen preslik Prve sure (*Fatiha*) s hrvatskim prijevodom i arapskim izvornikom i bilješkom o značenju Božjega imena Allah - sve preuzeto iz prijevoda M. Pandže i Dž. Čauševića.⁷

Vjeronaučni udžbenik za prvi srednje nosi naslov *Tražitelji smisla*. U temi o shvaćanju smrti u različitim kulturama i religijama ovako sažima stav islama: "Život se nastavlja nakon smrti. Svatko će doći pred Boga, pravednog suca."⁸ Nastavna cjelina br. 10 obrađuje židovstvo, kršćanstvo i islam kao monoteističke religije (str. 81-98) a islamu su posvećene četiri ilustrirane stranice s podnaslovima: "Povijest, utemeljitelj, sveti spisi, nauk, kult, moral, za razmišljanje." O Kur'anu stoji: "Oko 650. godine sve je Muhamedovo učenje sakupljeno u knjigu koja se zove Kur'an. Muslimani vjeruju da je Kur'an Božja riječ koju je Bog uputio Muhamedu preko anđela Džibrijela (Gabrijela). Kur'an se dijeli na 114 poglavlja (sura). Ove su sure oko 650. godine sabrane u jednu knjigu koja se zove Mushaf" (str. 94). Tumači da među glavne izvora svoga vjerskog učenja i razmišljanja muslimani ubrajaju: Kur'an, predaju, suglasnost i pojedinačno mišljenje, a pet stupova islama jesu: ispovijest vjere, obredna molitva, ramazanski post, obvezni vjerski prinos i hodočašće u Meku barem jednom u životu. Na kraju ove lekcije donesen je dulji citat iz spisa kršćanskoga islamologa Adela Theodora Khourya, kojemu je arapski materinski jezik.⁹ U zalaganju za dijalog kršćana s muslimanima on tu kaže da je u Meki Muhamedova vremena bilo kršćana kao poslovnih ljudi, obrtnika i robova, da su

⁶ J. PERIŠ i dr., *Zajedno u ljubavi. Vjeronaučni priručnik za osmi razred*, KS, Zagreb - Sarajevo, 2003., str. 107.

⁷ Usp. J. BARIČEVIĆ i dr., *Snagom Duha*, KS, Zagreb 1997., str. 125; *Kur'an Časni*, 8. izdanje, preveli Hafiz Muhammed Pandža i Džemaludin Čaušević, Stvarnost, Zagreb 1990., str. 2.

⁸ V. GADŽA i dr., *Tražitelji smisla. Vjeronaučni udžbenik za prvi razred srednje škole*, Katehetski salezijanski centar, Zagreb 2003., str. 35.

⁹ Upoznao sam ga na jednom simpoziju u Beču 1977. god., gdje smo raspravljali o vjeri u jednoga Boga kod kršćana i muslimana. U svom dijaloškom radu služim se njegovim sljedećim djelima: *Christentum und Christen im Denken zeitgenössischer Muslime* (zajedno s Ludwigom Hagemannom), CIS-Verlag, D-4770 Soest 1986.; *Der Islam. Sein Glaube - Seine Lebensordnung - Sein Anspruch*, Herder, Freiburg i. Br. 1988.; *Das Ethos der Weltreligionen*, Herder, Freiburg i. Br. 1993. - objavio sam recenziju ove knjige u: *Vrhbosnensia*, II (1/1998) 161-167; *Im Garten Allahs. Der Islam* (zajedno s Peterom Heineom), Herder, Freiburg 1996.

Muhamed i njegovi neposredni suradnici imali osobnih doticaja s nekim kršćanima. "Na sjeveru Arabije Muhamed i muslimani nailazili su na brojne monahe koji su živjeli u pustinji. Za te monahe Kur'an nalazi samo riječi pohvale i poštovanja... Unatoč svemu tome, ne smijemo od Muhameda očekivati neko dublje poznavanje kršćanskog teološkog nauka. U Kur'anu prije svega nalazimo odjeke sadržaja kršćanske tradicije kao i paušalnu sliku nesložnog kršćanstva" (str. 96).

Udžbenik za drugi razred srednje škole u okviru nastavne cjeline "Sjene srednjeg vijeka" obrađuje "Prodor islama i križarske ratove". Tu je hrabro napisano da su križari prigodom preotimanja Jeruzalema od muslimana zasjenili sva dotadašnja svoja nasilja, jer je "muslimansko i židovsko stanovništvo grada bilo gotovo potpuno pobijeno" (str. 75). Križarski ratovi, istaknuto je dalje, pogoršali su odnose između kršćana i muslimana. U toj lekciji donesen je i tekst Ivana Pavla II. iz 2000. god., u kojem moli za oprostjenje "zbog nasilja kojim su se neki od kršćana služili u službi istine te za stajališta nepovjerenja i neprijateljstva koje su katkada zauzimali prema sljedbenicima drugih religija".¹⁰

Iz osobnih razgovora s katoličkim vjeroučiteljima u školama, u sredinama BiH gdje žive muslimani, znam da katolička djeca rado uče o islamu kao vjeri svojih vršnjaka i susjeda.

Kako je Novi Zavjet prikazan polaznicima vjeronauka za muslimane?

Polaznici muslimanskoga vjeronauka u državnim školama BiH već u prvom razredu bivaju poučeni da među njihovim vršnjacima i mještanima ima nemuslimana. U metodskoj jedinici "Pozdrav mira" (*es-selamu alejkum*) poučeni su kako pozdravljaju jedni druge kao vjernici a uz ilustraciju s dvojicom dječaka koji se rukuju stoji: "Pri susretu sa nemuslimanima pozdravit ćemo ih riječima: 'Dobro jutro! Dobar dan! I slično.'"¹¹ Ovo je tim vrjednije uočiti što je u prvim izdanjima ovoga priručnika stajao samo muslimanski vjerski pozdrav. U priručniku za drugi razred donesena je latinična transkripcija i prijevod Sure 109 (*El-Kafirun*) koja poziva na klanjanje Bogu jedinome a prema onima koji odbijaju prihvatiti islam ostaje otvorenost: "Vama vaša vjera, a meni moja." Tako učenici biva-

¹⁰ V. GADŽA i dr., *Odvajni svjedoci. Vjeronaučni udžbenik za drugi razred srednje škole*, Katehetski salezijanski centar, Zagreb - Sarajevo 2004., str. 75-80.

¹¹ H. NIŠTOVIĆ - DŽ. AJANOVIĆ - E. VEJO, *Vjeronauka za prvi razred osnovne škole*, 6. revidirano izdanje, El-Kalem, Sarajevo 2004., str. 23.

ju već u toj dobi odgojeni za religijski pluralizam. Jedan noviji komentator Kur'ana kaže uz ovu suru: "Nije moguće ujediniti sve vjere niti sve različite pravce u jedan pravac. Bolje je priznati multietičnost i različitost i s time se hrabro suočiti."¹²

U priručniku za peti razred, pri objašnjavanju članka vjere: "Vjerujem u Božje kitabe" rečeno je da su to "Božje objave koje je Allah, dž. š., slao poslanicima preko meleka Džibrila da ih dostave ljudima". U četiri velika kitaba ubrojani su: "Tevrat - koji je objavljen Musau, a. s.; Zebur - objavljen Davudu, a. s.; Indžil - objavljen Isau, a. s. i Kur'an - objavljen Muhammedu, a. s."¹³ U priručniku za šesti razred, metoda jedinic "Odnos muslimana prema komšijama" ima prvenstveno na umu susjede muslimane, ali se u njoj predbacuje stanovnicima modernih gradova što "žive godinama jedni do drugih u istoj zgradi, a ne poznaju se". U toj lekciji naveden je Muhamedov hadis: "Nije vjernik onaj od čijeg zla nije siguran njegov komšija". Iz konteksta je razvidno da susjedi mogu biti i pripadnici drugih religija.¹⁴

U priručniku za sedmi razred, u okviru nastavne cjeline "Vjerovanje u nebeske objave" obrađeni su Kur'an, Tevrat (Tora), Zebur (Psalmi) i Indžil (Evangelje). U izdanju iz 1998. god. stajalo je da Indžil kršćani nazivaju evanđeljem te da je "tekst koji je danas zapisan u Evanđeljima daleko od teksta koji je Allah, dž. š., objavio Isau, a. s."¹⁵ U izdanju iz 2003. god. nema ove antidijaloške napomene nego samo citat Sure 61,6 u kojoj prema svetoj knjizi muslimana Isus najavljuje dolazak Muhameda. Komentator Kur'ana El-Gazali to izvodi i iz Iv 14,16, gdje Isus prema svetoj knjizi kršćana obećaje dolazak drugog Parakleta, Duha istine, ali je svjestan da kršćanski tumači ne shvaćaju tako ovu Isusovu izreku.¹⁶ U oba izdanja, u metodskoj jedinici "Islamski pozdrav - selam", stoji: "Šerijat ne dozvoljava da budemo nametljivi u nazivanju selama nemuslimanima, nego ih trebamo pozdravljati njihovim pozdravima."¹⁷

¹² Š. MUHAMMED EL-GAZALI, *Tematski tefsir kur'anskih sura*, preveli s arapskog Dž. Latić i Z. Mujkanović, Obzorja, Sarajevo 2003., str. 743.

¹³ GRUPA AUTORA, *Vjeronauka za peti razred osnovne*, 5. revidirano izdanje, El-Kalem, Sarajevo 2004., str. 10.

¹⁴ M. ČATOVIĆ, *Vjeronauka za šesti razred osnovne škole*, 5. revidirano izdanje, El-Kalem, Sarajevo 2003., str. 111-113.

¹⁵ M. OMERDIĆ - F. KALAJDŽISALIHVIĆ, *Vjeronauka za sedmi razred osnovne škole*, El-Kalem, Sarajevo 1998., str. 72-73.

¹⁶ Usp. Š. MUHAMMED EL-GAZALI, *Tematski tefsir kur'anskih sura*, str. 638-639.

¹⁷ M. OMERDIĆ - F. KALAJDŽISALIHVIĆ, *Vjeronauka za sedmi razred osnovne škole*, 2. revidirano izdanje, El-Kalem, Sarajevo 2003., str. 127; u izdanju iz 1998. str. 127.

Priručnik za osmi razred, u poglavlju “Objavljene religije” posvećuje dvije stranice Indžilu kao “trećoj velikoj knjizi Božje objave”. Kaže da je to “uputa ljudima koja je ostala na tragu Tevrata”. Vrijedno je navesti dulji citat: “U islamskim izvorima se navodi da je Isau, a. s., naredeno da obavlja molitvu, daje zekat i bude poslušan svojoj majci. Isa alejsselam je, prema tome, pozivao na istu vjeru kao i Muhammed, a. s., i bio je musliman, u širem značenju pojma, kao i svi drugi Allahovi poslanici. Kur’an iznosi da je Isa, a. s., najavio dolazak Muhammeda, a. s. (cit. Sure 61,6). Danas postoje četiri, od Crkve prihvaćena evanđelja: Matejino, Markovo, Lukino i Ivanovo. Prva tri su slična sadržajem i stilom, dok se četvrto, Ivanovo, izdvaja. Sva četiri evanđelja su, po mišljenju naučnika, pisana u drugoj polovici I. i prvoj polovici II. stoljeća nove ere, tj. nakon više decenija od Isaove, odnosno Isusove smrti. Evanđelja različito od Kur’ana govore o Isaovom životu i učenju.” U nastavku je za muslimanske vjernike istaknuto kako Kur’an ne uči da je Isus sebe smatrao Sinom Božjim i zato njegova majka Merjema za njih nije bogorodica. Kršćani se oslanjaju na evanđelja “i druge novozavjetne spise” pri učenju da je “Isus Krist Sin Božji, pravi Bog i pravi čovjek, temelj i središte kršćanske vjere”.¹⁸ Ovdje je korektno prikazana vjera kršćana o Novome Zavjetu te muslimanski učenici upozoreni na razlike u Isusovu učenju prema Kur’anu i prema kantskim evanđeljima. Time je stvorena podloga ne samo za tolerantno ponašanje prema kršćanima nego i za međureligijski dijalog koji neće biti sinkretizam. Autori su pisali sa sviješću da muslimani i kršćani vjeruju u obvezatnost svaki svoje vjere i religijskog učenja (*claim for absoluteness*).

Vodstvo Islamske zajednice u BiH još nije službeno uvelo konfesionalni vjeronauk za srednjoškolce muslimane koji to hoće. U tome smislu još nema službenih priručnika. Ipak, našao sam kao ponudu knjigu Dž. Latića, koja je u kratkom razmaku doživjela dva izdanja, što znači da je tražena.¹⁹ Dok je prvo izdanje bilo u jednom svesku a suizdavači dvije kuće koje objavljuju djela iz bošnjačke islamske kulture, drugo izdanje je u dva sveska i izdavač je El-Kalem kao izdavački centar Islamske zajednice u BiH. Prvo izdanje sastoji se od dvaju dijelova: velike religije svijeta po kronološkom redu nastajanja te hrestomatija odabranih tekstova kojima su autori mislioci pojedinih religija. Novi zavjet obraden je u poglavlju o Evan-

¹⁸ Š. SULEJMANOVIĆ - E. KAPETANOVIĆ, *Vjeronauka za osmi razred osnovne škole*, 2. revidirano izdanje, El-Kalem, Sarajevo 2003., str. 12-13.

¹⁹ Usp. DŽ. LATIĆ, *Svjetske religije. Priručnik za nastavnike i učenike 2. razreda srednjih škola*, Bosančica print i Bosanski kulturni centar, Sarajevo 1999., 240 stranica. DŽ. LATIĆ, *Islam i svjetske religije. Priručnik za vjeronauku u srednjim školama I*, El-Kalem, Sarajevo 2000., 256 str.; DŽ. LATIĆ, *Islam i svjetske religije. Priručnik za vjeronauku u srednjim školama II*, El-Kalem, Sarajevo 2000., 262 str.

delju u kojem su ujedno uspoređeni Isus i Muhamed (str. 55-58) i tu je istaknuto da "Evangelja, istina sadrže elemente objavljene istine, ali stvarna Objava spuštenu Isau (alejhi's-selam) Indžil, ne postoji". Autor citira dugačak odlomak Iv 16,5-16 te ističe kako je prema islamskom učenju Isus najavio Parakleta koji je Muhamed. Dosta objektivno prikazan je sadržaj četiriju evanđelja kao kršćanskih kanonskih knjiga koje govore o Isusovim djelima i riječima (str. 70-75). O Pavlu je rečeno da se nakon jednoga viđenja "obratio u Isusovu religiju. Od tada počinje njegov misionarski rad. Mnogo je putovao i posjećivao 'obrezane' (Jevreje) i 'neobrezane' (pogane), a gdje je stigao doći slao je svoje poslanice koje sačinjavaju jedan od najvažnijih dijelova Novoga zavjeta. Njima su udareni temelji novog kršćanstva koje je sada nezamislivo bez institucije crkve" (str. 77). Tuži Pavla što je čisti monoteizam evanđelja "iskvario" uvođenjem nauke o Ocu, Sinu i Duhu Svetome te što je povijesnom Isusu pripisivao božansku i ljudsku narav. Donosi pregled učenja o Crkvi o kojoj kršćani vjeruju da je jedna, sveta, katolička i apostolska te podjelu kršćanstva na različite Crkve. Iz službenog katoličkog prijevoda Novoga Zavjeta Bonaventure Dude i Jerka Fućaka prenio je tekst Očenaša kao "glavne kršćanske molitve" kako stoji u Lk 11,2-4 (str. 83).

U predgovoru drugom, proširenom izdanju koje obuhvaća dva sveska, kaže da su "ova dva priručnika vjeronauke za srednje škole plod autora četverogodišnjeg rada i iskustva u jednoj sarajevskoj gimnaziji". Povod pisanju jest "goruća potreba za predmetom u srednjim školama čiji bi sadržaj bio doktrine, historija i kultura monoteističkih religija koje egzistiraju u Bosni i Hercegovini" (str. 7). Najavljuje "živ, iskren, naučan i korektan pristup svim religijama - prvenstveno zbog toga što smo protiv izolacionizma. Naš je cilj da svaki srednjoškolac što autentičnije upozna ne samo svoju, nego i ostale tri vjerske bosanske, ali i svjetske tradicije" (str. 9). Svjestan je kako će "svaki čitalac primijetiti da je ove priručnike pisao musliman, autor koji u punini i radosti svoga duha pripada vlastitoj vjeri, tradiciji i kulturi" (str. 10). U prvom svesku ovoga izdanja proširena je grad o religijama općenito te uvedeno poglavlje o širenju starih religija u Bosni. U nastavnoj cjelini "Najveći poslanici" Isus je predstavljen samo onako kako o njemu govori Kur'an (str. 47-49). U poglavlju "Biblija" obrađen je Stari i Novi Zavjet te doneseni odabrani tekstovi (str. 99-126). Svoje i druge dake informira da se Novi Zavjet sastoji od četiriju evanđelja, Djela apostolskih, poslanica i Otkrivenja ili Apokalipse. Kršćanski znanstvenici ne mogu se složiti s njegovom tvrdnjom kako je "nauka o Bibliji prihvatila mišljenje da su kasniji autori unosili svoje dodatke u postojeće tekstove evanđelja" (str. 104). Među priloženim tekstovima Novoga Za-

vjeta jesu dijelovi Matejeva izvještaja o Isusovu djetinjstvu, zatim Lukina o mucu i smrti Isusovoj, Ivanova o ukazanju Mariji Magdaleni i učenicima.

U drugom svesku, u nastavnoj cjelini "Odnos Biblije i Kur'ana" istaknuto je da Kur'an ne želi biti suparnik Bibliji, da s njome dijeli mnogo zajedničke građe, ali uz veliku bliskost postoje i velike razlike. U poglavlju o Muhamedu i Isusu (str. 147-150) ističe da se "muslimani slažu s onim kršćanskim teolozima koji smatraju da evanđelja nisu Božije objave" te ponavlja ono što je rekao u prvom izdanju u još oštrijem tonu: "Evanđelja, istina, sadrže elemente objavljene Istine ali stvarna Objava spuštena Isau (alejhi's-selam), Indžil, *nakon što je iskrivljena* (podcrtao M. Z.), više ne postoji." Poglavlje o kršćanstvu kao organiziranoj religiji u ovom izdanju uglavnom sadrži cjelovit tekst iz prvoga izdanja uz dva nova podnaslova u odsjeku o Pavlu. Nakon Lukina teksta Očenaša umetnut je podnaslov "Deset zapovijedi Božjih" (str. 176-185) kao pregled židovske i kršćanske etike. Ovo je kvalitetna novost. Šteta je što autor nije donio paralelne ili slične tekstove iz Kur'ana radi proučavanja zajedničkih općih moralnih vrijednosti u tri monoteističke religije.²⁰

Iz ovoga pregleda podataka o Kur'anu za polaznike katoličkoga vjeronauka te informacija o Novom Zavjetu (na mahove "islamiziranih") za polaznike islamskoga vjeronauka u Bosni i Hercegovini, razvidno je da je autorima stalo do međureligijskog dijaloga u kojem je bitno "drugoga" prikazivati tako da se on prepozna. Ovo još nije zajedničko učenje jednih o vjeri drugih kakvo predlažu religijski pedagozi u nekim društvima sa stabilnom demokracijom i pluralnim građanskim društvom,²¹ ali jest put prema iskorjenjivanju govora mržnje i odgajanju za povjerenje među različitim pripadnicima civilnoga društva.

Čemu novo izdanje polemičke knjige u kojoj se karikira Novi Zavjet?

God. 1978. Starješinstvo Islamske zajednice u BiH dalo je prevesti i objaviti knjigu francuskog liječnika Maurice Bucailla, koji je vjerojatno

²⁰ Usp. J.-D. THYEN, *Bibel und Koran. Eine Synopse gemeinsamer Überlieferungen*, Böhlau Verlag, Köln 1989., str. 128-133; Ch. M. GUZZETTI, *Bibbia e Corano. Un confronto sinottico*, Edizioni San Paolo, Cinisello Balsamo (Milano) 1995., str. 168-171.

²¹ Usp. ST. LEIMGRUBER, *Indereligöses Lernen*, Kösel Verlag, München 1995. Autor je profesor religijske pedagogije na Teološkom fakultetu u Paderbornu. Predlaže međureligijsko učenje Židova, kršćana i muslimana u vrtićima, školama i skupinama odraslih koje će prerasti u partnersko komuniciranje radi etike svagdanjeg susretanja, ali tako da se partneri oslanjaju na duhovnost vlastite religijske tradicije.

konvertirao na islam: *Biblija, Kur'an i nauka*. U njoj autor tvrdi da židovska Biblija i kršćanski Novi Zavjet sadrže očite kontradikcije, da "neznanstveno" tumače nastanak svijeta a da je Kur'an logičan i sukladan s rezultatima znanstvenog istraživanja svemira i čovjeka. Knjigu je ponovno objavio jedan profesor s Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu a tiskao centar El-Kalem 2001.²² Osnovna pogreška autora je što ne poštuje pravila hermeneutike za bilo koje stare tekstove, pa tako i za svete knjige Židova i kršćana. Na temelju muslimanskog poimanja inspiracije, posebno odbija uobičajeno kršćansko tumačenje sličnosti i razlika u četiri kanonska evanđelja. Povijesni Isus nije naime ništa pisao a njegovi povijesni svjedoci propovijedali su Isusova djela i riječi, dok su evanđelisti od propovjedane grade odabrali ono što duhovno izgrađuje zajednicu kojoj su namijenili svoju knjigu o Isusu. Za kršćane je Stari i Novi Zavjet riječ Božja koja nam govori kroz književnu vrstu, jezik i kulturu vremena u kojem su nastajali pojedini spisi. Bucaille se ljuti što prva Crkva nije prihvatila u kanon neke apokrifne koji navodno prikazuju objektivniju sliku o Isusu (str. 123). Bijesno napada rodoslovlje Isusovo u Matejevu i Lukinu evanđelju, ne pitajući se što su prvi povijesni čitatelji u njima tražili i prihvaćali. Međutim, vrednuje kao vjerodostojne izreke o Parakletu u četvrtom evanđelju i tumači ih kao Isusovu najavu Muhameda (str. 153-158).

U želji da dadne dojam znanstvene nepristranosti, priređivač druga izdanja otisnuo je kritički prikaz prvoga izdanja od katoličkog bibličara iz Sarajeva Ljudevita Rupčića (str. 359-404), ali je dodao novi polemički članak jednoga muslimanskog teologa iz Bosne te prilog agnostika koji je otpao od crkvenoga kršćanstva a kritizira Novi Zavjet s najliberalnijih pozicija (str. 461-478). Svojevrсна "kruna" znanstvenosti je prilog stranoga muslimanskog teologa koji citatima iz ekstremno liberalnih kršćanskih autora izruguje vjeru kršćana u Isusa kao utjelovljenoga Sina Božjeg (str. 487-504). Pravu teološku polupismenost pokazao je priređivač ovoga izdanja kada u predgovoru napada kardinala Puljića što "u Mostaru gradi najviši crkveni toranj u Evropi, toleriše podignute križeve na muslimanskim gradevinama" (str. 12). On misli na toranj crkve u Mostaru koja je vlasništvo hercegovačkih franjevac a kontroverzne križeve podignute u mjestima Stolac i Počitelj nakon ratnih sukoba između Bošnjaka i Hrvata 1993.-1994. god. Ipak bi se morao toliko informirati o pravnom ustrojstvu Katoličke Crkve da nauči kako nadbiskup iz Sarajeva ne može zapovije-

²² MAURICE BUCAILLE, *Biblija, Kur'an i nauka*, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Izdavački centar El-Kalem, Sarajevo 2001., 511 str. Naslov izvornika *La Bible, le Coran et la science*, Editions Seghers, Paris 1976. Bucailleov tekst je na str. 31-350. Ostalo su uvodi i polemički dodaci

dati franjevcima u Mostaru kakvu će župnu crkvu podići niti naređivati rušenje križeva koje su podigle civilne vlasti izvan područja njegove nadbiskupije.

Najtužnije je što je novo izdanje priredio jedan profesor s Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu a knjigu izdao Rijaset islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, kako stoji na drugoj stranici. Znam za nekoliko izrugivačkih knjižica i knjiga, s napadima na Novi Zavjet i kršćansko gledanje na Isusa, koje su uglavnom prevedene s arapskoga u vremenu od 1994. god. i dalje te izdane u Bosni.²³ U jednoj od njih prevodilac kaže u predgovoru da “je današnje kršćanstvo, kao i judaizam prije njega, toliko iskrivljeno da od njegovog prvobitnog i originalnog učenja nije ostalo gotovo ništa”.²⁴ On bi se uvrijedio kad bi kršćanski teolozi određivali što je u današnjem islamu izvorno a što odstupanje od izvornoga. Morao bi se držati etičkoga načela koje priznaje i islam: “Što ne želiš da drugi tebi čine, ne čini ni ti njima!”²⁵ Razumijem da ovakve knjige pišu ekstremistički pojedinci koji u “drugima” vide opasnost za sebe i “svoje”. Ima i kod kršćana teologa koji islam smatraju opasnošću za Zapad i upozoravaju da je naivno voditi dijalog s muslimanima bilo u potpuno muslimanskim zemljama bilo u zemljama gdje su muslimani manjina. Međutim, institucije i pojedinci koji u njima djeluju trebali bi kod vlastitih vjernika širiti ispravnu sliku o “drugima” te ih odgajati da “drugačiji” nisu opasnost. Jedno od prava pojedinca i skupina koje sadrži Povelja o ljudskim pravima Ujedinjenih Naroda jest i pravo na promjenu religije. Prema tome, “otpad” i obraćenje” zagarantirani su međunarodnim pravom, a sve velike religije priznaju da je vjera slobodni odabir. U vjeri nema prisile kako izričito uče Kur’an i Novi Zavjet.

Na ovom simpoziju o prisutnosti religije kao predmeta studija na državnom univerzitetu u jednoj od bivših socijalističkih zemljama morali bismo se ozbiljno zabaviti sadržajem takvoga eventualnog predmeta. To ne bi smjela biti sociologija religije marksističkog tipa ili agnostička religiologija, izrugivanje vjere od strane predavača agnostika, niti prozelitsko uvodenje studenata u jednu od religija. Za naobrazbu mladih naraštaja u pluralnom društvu, gdje je religija jedan od elemenata za izgrađivanje osobnog i

²³ Usp. Dr. MUSTAFA ŠAHIN, *Kršćanstvo. Istina o kršćanstvu kroz: historiju, vjerovanje... knjige, pravce i učenje. Studija, analiza, rasprava*, prev. Hasan Popara, Izdavač “El-Mudžahidin”, tiraža 100.000, 288 str. teksta, bez sadržaja. Nema mjesta ni godine izdanja.

²⁴ Dr. MUSTAFA ŠAHIN, *Kršćanstvo. Istina o kršćanstvu kroz: historiju, vjerovanje... knjige, pravce i učenje*, str. 5.

²⁵ Usp. A. SILAJDŽIĆ, *40 hadisa s tumačenjem*, Muftijstvo, Zenica 1994.; J. WATLES, *The Golden Rule*, Oxford University Press, New York 1996.

zajedničkog identiteta, trebamo akademski pristup sadržaju vjere, tako da se sljedbenici dotičnih religija mogu prepoznati u onome što o njima biva izneseno. Smatram da je to moguće ako bi niz tema o pojedinoj religiji držali teolozi koji imaju iskustvo vjerničkoga susretanja s drugačijima.

Proučavajući nauk Drugoga vatikanskog sabora o slobodi religije i stavu Crkve prema nekršćanskim religijama naišao sam na podatak da je američki teolog John Courtney Murray (1904.-1967.) kao ekspert pomogao teološki artikulirati iskustvo Crkve u Sjedinjenim Američkim Državama gdje nema službeno privilegirane državne religije, ali ni planskoga potiskivanja religije iz društva, kao što se to čini u nekim agresivno sekularnim društvima postsocijalističkih zemalja. Također mi je poznato da američki znanstvenici različitih struka uvidaju važnost religije za stabilnost pluralnog društva,²⁶ posebno za čuvanje mira i proces pomirenja nakon etničkih sukoba.²⁷ Mi teolozi različitih vjera i drugi znanstvenici u Sarajevu zahvalni smo Državnom sveučilištu Arizone za ovo okupljanje na važno razmišljanje. Ipak osjećam da bi nam, nakon davanja potrebnih impulsa na početku i u hodu, trebali omogućiti slobodnu inicijativu u traganju za rješenjem koje odgovara našim potrebama, mogućnostima i očekivanjima.

Zaključak

Divno je što priređivači vjeronaučnih priručnika za katoličke i muslimanske đake u državnim školama BiH te vjeroučitelji koji se drže predloženoga programa vjeronaučne nastave ne upotrebljavaju više govor mržnje u predstavljanju drugih vjernika i njihovih zajednica. Divno je i što se trude svete knjige "drugih" prikazati "svojima" onako kako ih oni sami gledaju, bez karikiranja. Tako odgajaju mlade generacije građana vjernika koji će na vrijeme upoznati vjeru, blagdane i običaje svojih susjeda te kasnije kao odrasli građani ove multireligijske i multietničke zemlje pridonositi izgradnji civilnoga društva, ugrađujući duhovne vrijednosti iz vlastite religijske tradicije.

²⁶ Usp. D. JOHNSTON - C. SAMPSON, *Religion, The Missing Dimension of Statecraft*, Oxford University Press, New York 1994. Napisao sam opširnu recenziju ove knjige u: *Bogoslovska Smotra* (1995) 292-301.

²⁷ Evo nekih knjiga s tog područja kojima se služim: R. L. PETERSEN (ed.), *Christianity and Civil Society*, Orbis Books, Maruknoll, New York 1995.; L. S. ROUNER (ed.), *Religion, Politics and Peace*, University of Notre Dame Press, Notre Dame 1999.; V. RULAND, *Conscience Across Borders. An Ethics of Global Rights and Religious Pluralism*, University of San Francisco 2002.; D. HOLLENBACH, *The Global Face of Public Faith. Politics, Human Rights and Christian Ethics*, Georgetown University Press, Washington, D. C. 2003.

Kod toga ovi religijski pedagozi i vjeroučitelji ostaju pri službenom stavu vlastite vjere: židovstvo, kršćanstvo i islam uče da su najbolja i zato prava vjera te da su njihovi članovi u savjesti dužni ustrajati u svojoj vjeri. To se u znanosti o religijama naziva zahtjevom za apsolutnošću (*claim for absoluteness; Absolutheitsanspruch*). Mi sljedbenici pojedine od triju monoteističkih religija prepoznajemo i priznajemo dobro i istinu kod drugih religija i vjera, ali ne smatramo da su sve vjere potpuno jednake. Jesmo za medureligijski dijalog ali nismo za stvaranje nove umjetne religije.

Zato bi vjerske institucije i pojedini vjerski službenici trebali ne samo izbjegavati karikiranje drugih i njihovih svetih knjiga nego ih prikazivati kako oni sami sebe vide. Karikiranje vjere bližnjega, koji ima pravo biti drugačiji, jest svojevrsni govor mržnje.

HOW TO PRESENT THE SACRED BOOK OF “OTHERS” TO ONE’S “OWN” WITHOUT SUB- JECTING IT TO CARICATURE?

Summary

This is a presentation at the symposium “Teaching religion in the program and curricula of State universities in twenty first century” organized by Arizona State University in Sarajevo, 18th and 19th of March, 2005. The author explores how is the Qur’an presented to Catholic grammar and high school students of confessional religious instruction in State schools of Bosnia-Herzegovina and the New Testament to Muslim students of same age and schools. The first editions of respective manuals have been revised by experts in religion pedagogy at two sides and this is why in latest editions the Qur’an is presented to Catholic students and the New Testament to Muslim students in a way that they may recognize their respective faith about inspiration and revelation. This means that there is general good will of religious leaders and teachers of religion to present the faith of other fellow citizens to school age students of their own faith in a way that they might know what their neighbors believe and celebrate.

In Muslim community of BH there is not yet official teaching of religion at high school level, but dr. Džemaludin Latić, in his experimental two volumes manual of 2000, offers a survey of religions existing in BH. As most Muslim believing authors, he accuses the evangelists and especially the apostle Paul for having forged the deeds and teaching of Jesus, especially for having him proclaimed the Son of God. In the year 2001, El-Kalem as publishing house of Muslim community in BH, published a new edition of the translated polemical book *La Bible, le Coran et la science* by Maurice Bucaille (Editions Seghers,

Paris 1976). The editor of this enlarged edition is a professor of the Faculty of Islamic Studies in Sarajevo. In his preface he accuses Catholic archbishop of Sarajevo for the too high tower of the Franciscan new church in Mostar and for crosses at Muslim historical sites of Stolac and Počitelj which were erected after armed conflicts between Bošnjaks-Muslims and Croats-Catholics in 1991-1995. He also included an article on “nonscientific” character of the New Testament consisting of quotations from lapsed Christian authors.